

УДК 378.4(477.74):631.493

Я. М. Біланчин

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
кафедра ґрунтознавства і географії ґрунтів
вул. Дворянська, 2, Одеса, 65026, Україна

**ГРУНТОЗНАВСТВО В ОДЕСЬКОМУ УНІВЕРСИТЕТІ
(історико-аналітичний нарис)**

У зв'язку із 70-річчям геолого-географічного факультету Одеського національного університету та 140-річчям університету в 2005 р. аналізується історія становлення і розвитку ґрунтознавства в університеті, сьогодиншній стан ґрунтознавчої науки та практики дослідження і картографування ґрунтів.

Ключові слова: ґрунт, ґрунтознавство, лабораторія, кафедра, дослідження, картографування.

Вступ

Ґрунтознавство — наука про ґрунт, ґрунтовий покрив як особливе природно-історичне утворення, компонент і "дзеркало" географічного ландшафту, основний об'єкт сільськогосподарського освоєння і використання. Наукові основи цієї науки поформовані у Росії в 70–90-х роках ХІХ століття В. В. Докучаєвим та його багаточисленними учнями і послідовниками. Основні ґрунтознавчі ідеї докучаєвського вчення в ці роки швидко поширювались як в Росії, так і за її межами. Практично у всіх вітчизняних університетах ґрунтознавство вводиться як загальнообов'язкова навчальна дисципліна для студентів природничих і сільськогосподарських відділень і факультетів. Не був виключенням і заснований в Одесі у 1865 році Новоросійський Імператорський університет. В одержанні якісних знань з агрономії, ґрунтознавства тут були зацікавлені місцеві землевласники і землекористувачі, котрі в ті роки масштабно освоювали потенційно високородючі чорноземні ґрунти регіону.

Становлення і розвиток ґрунтознавчої науки в університеті

Вперше дослідження в області агрономії та ґрунтознавства в Одеському університеті започаткували у 70-х роках ХІХ століття співробітники кафедри агрономії та агрономічної хімії, якою в ті роки завідував професор агрономії і лісництва І. І. Полімпсестов. Кошти на дослідження та навчання жертвували землевласники, які були зацікавлені в одержанні знань з наук сільськогосподарського циклу. В ці роки в університеті засновано кабінет та лабораторію агрономії. Осно-

ви ґрунтознавства студентам викладались як розділ навчальних дисциплін [3]

На фаховому рівні ґрунтові дослідження та викладання основ ґрунтознавства в університеті проводяться у 90-х роках приват-доцентом А. А. Бачихінім. Він вивчав родючість ґрунтів регіону, процеси вітрової ерозії, залежність потужності ґрунтового профілю від висоти місцевості. З 1903–1904 академічного року він читає курс "Прикладне ґрунтознавство" на природничому відділенні фізико-математичного факультету [1–3].

Систематичні ґрунтові дослідження та планомірна навчальна робота з ґрунтознавства проводяться з 1905–1906 років, з приходом до університету відомих в Росії вчених професорів Г. І. Танфільєва та О. Г. Набоких. Фізико-географ і геоботанік Танфільєв зробив значний внесок у розвиток вітчизняного генетичного ґрунтознавства. Його ботаніко-географічні дослідження завжди були спряжені з ґрунтовими. Він вперше встановив закономірності поширення чорноземів Одеської округи в залежності від абсолютної висоти місцевості (1924). В своїх роботах "К зональності чернозема" (1926), "К происхождению степей" (1928) та інших Г. Танфільєв розглядає питання генези чорноземів, пов'язує їх формування з степовими ландшафтами та наявністю карбонатних порід, багатих кальцієм [за 1–4].

З 1905 року в університеті почав працювати відомий ґрунтознавець-докучаєвець, прекрасний організатор польових ґрунтових досліджень професор О. Г. Набоких, який з грудня вказаного року очолив лабораторію агрономії. Під його керівництвом у 1906–1916 роках були проведені дослідження ґрунтів і складені 10-верстні ґрунтові карти Харківської, Київської, Херсонської і Подільської губерній. Ці матеріали у 1919 р. були передані Народному Комісаріату землеробства УРСР і використані при складанні 25-верстної ґрунтової карти України. О. Набоких вперше детально вивчив чорноземи опідзолені та сірі лісові ґрунти лісостепової зони. Цінними й сьогодні є його класичні роботи з методики польового і лабораторного вивчення ґрунтів і ґрунотвірних порід. Ним вперше запропонована технологія відбору монолітних зразків ґрунту та підґрунтя, створено перший в Росії ґрунтовий музей, який у 1920 р. був переданий Одеському сільськогосподарському інституту. Ґрунтові моноліти, відібрані О. Набоких, мають товщину 3–4 м, тоді як в теперішній час пересічна глибина відбору монолітних зразків не перевищує 1 м [за 1–4].

З реорганізацією університету у 1920 році в Інститут народної освіти центр науково-дослідницьких робіт з ґрунтознавства переміщується до Одеського сільськогосподарського інституту, де кафедру ґрунтознавства очолював проф. Г. І. Танфільєв. В Інституті народної освіти, а з 1933 р. у відновленому Одеському державному університеті та заснованому в його складі у 1934 році географічному факультеті, аж до закінчення Великої Вітчизняної війни ґрунтознавча наука і практика занепадає, дисципліни ґрунтознавчого циклу читались викладачами сільськогосподарського інституту [3].

Ґрунтові дослідження оновились в університеті відразу по війні. 1945 року відкривається геолого-грунтовий факультет, у складі якого засновано кабінет і лабораторію ґрунтознавства (завідувач з 1946 до 1967 року доц. С. С. Бракін). Факультет проіснував до 1952 року, коли був об'єднаний з географічним у геолого-географічний факультет. 1947 року на геолого-грунтовому факультеті була відкрита кафедра ґрунтознавства, яку очолив відомий ґрунтознавець — меліоратор проф. І. І. Плюсін. Як і більшість сільськогосподарських наукових центрів у ті роки, кафедра була закрита в 1949 р. відповідно до рішень сумнозвісної сесії ВАСГНІЛ, очолюваної в ті роки Д. Т. Лисенком [за 1–4].

Коллективом лабораторії ґрунтознавства та викладачами геолого-географічного (географічного у 1960–1965 рр.) факультету під керівництвом доц. С. Бракіна у 50–60-х роках проводились великомасштабні обстеження і знімання ґрунтів господарств Одеської і Миколаївської областей України та Цілинного краю Казахстану на площі біля 600 тис. га. Виконувались також дослідження процесів ерозії ґрунтів (доценти Н. І. Коновалова та Г. І. Швєбс, наукові співробітники Ф. Г. Скаб, П. Т. Челядник, В. Г. Піжов, М. М. Краковський, Б. К. Тютюнник, Н. І. Вардіашвілі та ін.). Матеріали досліджень були узагальнені в колективній монографії "Захист ґрунтів від ерозії" (1974).

1967 року на географічному факультеті університету на базі лабораторії ґрунтознавства та кабінету геодезії, топографії і картографії була відкрита кафедра ґрунтознавства і географії ґрунтів, якою до 1995 р. незмінно завідував проф. І. М. Гоголев. За його ініціативи в цьому ж 1967 р. організовано ґрунтову експедицію для обстеження і великомасштабного знімання ґрунтів колгоспів і радгоспів Красноярського краю, Читинської та Магаданської областей Російської Федерації, областей України і Центрального Казахстану. Експедиційні роботи і дослідження проводились до 1992 р. під науковим керівництвом проф. І. Гоголева. Очолювали експедицію в різні роки доценти І. М. Волошин, Є. Н. Красеха, наукові співробітники Б. М. Турус, Н. І. Тюрєміна, В. П. Нетребов та ін. Загальна площа ґрунтових досліджень експедиції перевищує 6 млн. га [1, 2, 4].

1971 року на факультеті було відкрито Проблемну науково-дослідну лабораторію географії ґрунтів та охорони ґрунтового покриву чорноземної зони (ПНДЛ-4), науковим керівником якої до 1996 р. був проф. І. М. Гоголев. Під його керівництвом, починаючи з 1970–1971 рр., співробітниками кафедри ґрунтознавства і географії ґрунтів та ПНДЛ-4 проводяться дослідження впливу зрошення водами різної іригаційної якості на властивості і продуктивність ґрунтів півдня України. Дослідження проводяться за двома напрямками:

- вивчення впливу низькомінералізованих вод рік Дунаю, Дніпра, Дністра і Півд. Бугу та вод підвищеної мінералізації озер-водосховищ Сасик, Китай і Ялпуг на властивості і продуктивність ґрунтів (доценти Я. М. Біланчин, С. П. Позняк, І. М. Волошин, П. І. Жан-

талай, М. Й. Тортик, ст. наковий співробітники В. П. Мурсанов, Г. С. Сухорукова та багато інших);

— використання стічних вод міст Причорномор'я на властивості та речовинний склад чорноземів (ст. наук. співробітники Б. М. Турус, Ю. В. Михальченко, Т. М. Кривицька та інші).

Дослідженнями розкрито генетичну сутність негативних наслідків зрошення чорноземів, обґрунтовані й впроваджені в практику заходи з охорони ґрунтів та підвищення їх родючості в умовах зрошення та дренажу. За матеріалами досліджень була написана і опублікована в 1989 році методика організації і ведення ґрунтово-екологічного моніторингу земель чорноземної зони (автори — професори І. М. Гоголев і Р. О. Баєр, доценти Я. М. Біланчин і Є. Н. Красеха). Матеріали багаторічних досліджень впливу зрошення на властивості і родючість чорноземів узагальнено в монографії "Орошение на Одесщине" (25 друк. аркушів), яку підготував колектив кафедри сумісно із практиками зрошувального землеробства під науковим керівництвом і загальною редакцією професора І. М. Гоголева [1, 2, 4].

У 1994–1995 роках співробітниками кафедри і ПНДЛ-4 під керівництвом професора І. М. Гоголева закладена мережа стаціонарних ділянок довготривалого (до 100 років) ґрунтово-екологічного моніторингу на масивах зрошення Одеської області. Крім цього, у 2003 році доценти кафедри П. І. Жанталай, Я. М. Біланчин та М. Й. Тортик прийняли участь у складі двох експедицій університету на о. Зміїний з метою дослідження умов ґрунтоутворення та картографування ґрунтового покриву цього унікального куточка України, оцінки стану природного середовища на острові, в т. ч. і стану ґрунтів.

До проведення наукових досліджень за проблематикою кафедри і ПНДЛ-4 всі роки традиційно залучаються студенти і аспіранти кафедри. Матеріали проведених ними польових і камерально-аналітичних досліджень використовуються при написанні курсових, бакалаврських кваліфікаційних, дипломних та магістерських атестаційних робіт. Тематика дисертаційних робіт аспірантів кафедри також пов'язана із проблематикою виконуваних наукових досліджень

З перших років існування кафедра забезпечує підготовку фахівців за географічною спеціалізацією "Біогеографія і географія ґрунтів" з основами землевпорядкування кваліфікації — "Географ. Ґрунтознавець-географ". З 1996–1997 навчального року кафедра забезпечує ступеневу підготовку фахівців освітньо-кваліфікаційного рівня "Бакалавр" і "Спеціаліст", а з 2000–2001 навчального року — і рівня "Магістр". Удосконаленню фахової підготовки випускників кафедри сприяє проходження ними виробничої практики у науково-виробничих та проектно-вишукувальних партіях і організаціях (інститут землеустрою УААН, обласні центри "Облдержродючість", гідрогеолого-меліоративні експедиції та партії, управління земельних ресурсів, кадастрові центри тощо).

Література

1. Амброз Ю. А., Зелінський І. П. Развитие наук о Земле // Очерки развития науки в Одессе. — Одесса: Титул, 1995. — С. 201–228.
2. Амброз Ю. О., Біланчин Я. М., Зелінський І. П. Розвиток геолого-географічних наук в Одеському університеті (1865–2000) // Історія Одеського університету (1865–2000): Наукове видання / Гол. ред. В. А. Сминтина. — Одеса: Астропринт, 2000. — С. 19–20, 126–129, 172–173.
3. Бракін С. С. Ґрунтознавство // Історія Одеського університету за 100 років / Міщенко Г. П., Смирнов О. М. та ін. — К.: Вид-во Київ. ун-ту, 1968. — С. 196–198.
4. Професори Одеського (Новоросійського) університету: Біогр. словник. Томи 2–4 / Відп. ред. В. А. Сминтина. — Одеса: Астропринт, 2000.

Я. М. Біланчин

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
кафедра почвоведения и географии почв
ул. Дворянская, 2, Одесса, 65026, Украина

ПОЧВОВЕДЕНИЕ В ОДЕССКОМ УНИВЕРСИТЕТЕ (ИСТОРИКО-АНАЛИТИЧЕСКИЙ ОЧЕРК)

Резюме

В связи с 70-летием геолого-географического факультета Одесского национального университета и 140-летием университета в 2005 г. анализируется история становления и развития почвоведения в университете, сегодняшнее состояние почвоведческой науки и практики исследования и картирования почв.

Ключевые слова: почва, почвоведение, лаборатория, кафедра, исследование, картирование.

Ya. M. Bilantchyn

Odessa National I. I. Mechnikov University,
The Department of Soil Science and Soil Geography
Dvoryanskaya St., 2, Odessa, 65026, Ukraine

SOIL SCIENCE IN ODESSA NATIONAL UNIVERSITY (HISTORICAL AND ANALITICAL ESSAY)

Summary

In relation to 70-years anniversary of Geologo-geographical faculty existing in Odessa National University and 140-years anniversary of University foundation the history of soil science appearing and development is analyzed. Current status of soil science and field practice, current investigations, soils cartography are characterized.

Keywords: soil, soil science, laboratory, department, investigation, soils cartography.